

Шуни таъкидлаш керакки, бюджет ташкилотларининг тузилиши ва номенклатураси мамлакатлар ва юрисдикцияларда фарқ қилиши мумкин. Бундан ташқари, давлат молиясини бошқариш амалиёти бюджет ташкилотлари томонидан молиялаштириш манбалари ва механизмларига таъсир кўрсатиши билан фарқ қилиши мумкин. Бюджет ташкилотларининг турли турларини ва уларни молиялаштириш манбаларини тушуниш давлат молиясини самарали бошқариш ва сиёсатни ишлаб чиқиш учун жуда муҳимдир.

НОРАСМИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ПАСАЙТИРИШ БЎЙИЧА СИНГАПУР ТАЖРИБАСИ

Алимардонов Ғайратжон Нуралиевич

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
«Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг
илмий асослари ва муаммолари» илмий-тадқиқот
маркази мустақил изланувчиси*

Қонунчиликка амал қилмасдан фаолият юритувчи ва солиқ тўлашдан бўйин товлайдиган фаолият билан тавсифланган норасмий иқтисодиёт кўплаб мамлакатларда иқтисодий ривожланиш, ижтимоий фаровонлик ва бошқарув учун жиддий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Норасмий иқтисодиёт бутун дунё бўйлаб иқтисодиётни қийинлаштирадиган мураккаб ҳодиса бўлиб, у солиқ органлари, меҳнат стандартлари ва ҳуқуқий ҳимоялардан четда қоладиган, расмий қоидалар доирасидан ташқарида фаолият юритадиган бир қатор иқтисодий фаолият турларини ўз ичига олади.

Бундай фаолиятга рўйхатдан ўтмаган корхоналар, норасмий меҳнат муносабатлари ва ҳисоботларда кўрсатилмайдиган даромадлар киради. Норасмий иқтисодиёт ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ривожланиб, иқтисодий барқарорлик, ижтимоий фаровонлик ва бошқарув учун жиддий муаммоларни келтириб чиқаради.

Сингапурнинг норасмий иқтисодиётни қисқартириш тажрибаси унинг қаттиқ тартибга солувчи муҳити ва фаол ҳукумат сиёсати билан ажралиб туради. Сингапур кучли қонунчилик базаси, самарали ижро механизмлари ва кенг қамровли ижтимоий сиёсат туфайли норасмийликнинг паст даражасини сақлаб қолишда муваффақият қозонди. Қуйида норасмий иқтисодиётни қисқартириш бўйича Сингапур тажрибасининг умумий кўриниши, манба ва унинг эълон қилинган санаси келтирилган:

Сингапур норасмий иқтисодий фаолиятга тўсқинлик қилувчи қатъий тартибга солувчи базани сақлайди. Кенг қамровли меҳнат қонунлари, солиқ қоидалари ва бизнесни рўйхатдан ўтказиш талаблари жисмоний

шахслар ёки корхоналарнинг норасмий секторда аниқланмасдан ишлаши учун кам жой қолдиради.

Сингапур ҳукумати ўз қоидаларини қатъий равишда амалга оширади. Норасмий бандлик ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини аниқлаш ва олдини олиш учун Меҳнат вазирлиги ва Сингапур даромадлар бошқармаси каби идоралар томонидан мунтазам текширувлар ўтказилади. Меҳнат ва солиқ қонунчилигига риоя қилмаслик жиддий жазоларга олиб келиши мумкин.

Сингапур меҳнат бозорини кузатиш учун илғор маълумотлар таҳлили ва рискларни баҳолаш воситаларидан фойдаланади. Ушбу воситалар декларация қилинмаган иш ва солиқ тўлашдан бўйин товланиши мумкин бўлган ҳолатларини аниқлашга ёрдам беради. Ҳукумат ушбу тушунчалардан ҳуқуқни муҳофаза қилиш борасидаги саъй-ҳаракатларни самарали йўлга қўйиш учун фойдаланади. Ишчилар ва иш берувчиларни уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўғрисида хабардор қилиш учун жамоатчиликни хабардор қилиш кампаниялари ва таълим ташаббуслари ўтказилади. Ушбу кампанияларда расмий иш билан таъминлаш, солиқ қонунчилигига риоя қилиш, ижтимоий ҳимоянинг афзалликлари муҳимлиги таъкидланади.

Сингапурда расмий сектордаги ишчиларни ҳар томонлама қамраб олувчи яхши ривожланган ижтимоий ҳимоя тизими мавжуд. Соғлиқни сақлаш, пенсия жамғармалари (Марказий таъминот жамғармаси) ва ишсизлик суғуртаси каби имтиёزلардан фойдаланиш расмий бандлик билан боғлиқ бўлиб, ишчилар ва иш берувчиларни расмий иқтисодиёт доирасида ишлашга рағбатлантиради. Сингапурда бизнесни рўйхатдан ўтказиш жараёни нисбатан содда бўлиб, тадбиркорлар учун расмий корхоналар ташкил этишни осонлаштиради. Ҳукумат кичик ва ўрта корхоналарни расмийлаштиришни рағбатлантириш учун қўллаб-қувватлайди. Бунга молиявий рағбатлантиришлар, грантлар ва кичик ва ўрта корхоналарнинг қоидаларга риоя қилишларига ёрдам берадиган ресурслар киради.

Сингапурнинг қатъий иммиграция сиёсати ва мустаҳкам чегара назорати ишчи кучи асосан қонуний резидентлар ва иш рухсатномаси эгаларидан иборат бўлишини таъминлашга ёрдам беради. Сингапур халқаро ташкилотлар ва қўшни давлатлар билан инсон савдоси ва ноқонуний ишчиларни ёллаш каби трансчегаравий норасмий фаолиятга қарши курашда ҳамкорлик қилади (MOM and IRAS, 2020).

Сингапурнинг норасмий иқтисодиётни қисқартириш тажрибаси қатъий тартибга солиш, самарали ижро этиш, халқ таълими ва мустаҳкам ижтимоий ҳимоя тизими комбинацияси билан тавсифланади. Сингапурнинг ёндашуви ўзига хос сиёсий ва иқтисодий шароитлар туфайли барча шароитларда тўғридан-тўғри такрорланмаслиги мумкин бўлсада, у норасмийликни минималлаштиришга интилаётган мамлакатлар учун қимматли мисол бўлиб хизмат қилади.

Юқоридаги минтақаларни ўрганиш давомида маълум бўлаяптики, уларда норасмий иқтисодиётни бартараф этиш бўйича кўплаб чоратadbирлар амалга оширилган. Хусусан, барча минтақада норасмий иқтисодиётни ҳал қилиш учун меъёрий-ҳуқуқий база ва ҳуқуқий чоралар қўлланилган. Ушбу доиралар меҳнат қонунлари, солиқ қоидалари ва норасмий фаолиятни чеклаш ва жазолаш учун мўлжалланган бизнесни рўйхатдан ўтказиш талабларини ўз ичига олади.

Самарали ижро механизмлари ушбу ҳудудларда норасмийликни камайтиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Норасмий бандлик, солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва меҳнат қонунчилиги бузилиши ҳолатларини аниқлаш ва олдини олиш мақсадида мунтазам текширувлар ўтказилиш амалиёти мавжуд.

Аҳолини хабардор қилиш кампаниялари ва таълим ташаббуслари ишчилар ва иш берувчиларни уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақида хабардор қилиш учун ишлатилган. Соғлиқни сақлаш, пенсия жамғармалари ва ишсизлик суғуртасини ўз ичига олган ижтимоий ҳимоя дастурларига кириш кўпинча расмий бандлик билан боғлиқ бўлиб, унинг оқибатида ишчилар ва иш берувчиларни расмий иқтисодиёт доирасида ишлашга рағбатлантириши амалга оширилган.

Кичик бизнес ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш сиёсати ва ташаббуслари амалга оширилган. Уларга молиявий рағбатлантиришлар, бизнесни соддалаштирилган рўйхатдан ўтказиш ва субъектларининг қоидаларга риоя қилишларига ёрдам берадиган ресурслар бўлиши каби чоралар мисолида кўриш мумкин. Шунингдек, урбанизация ва аграр иқтисодиётдан саноат ёки хизмат кўрсатишга асосланган иқтисодиётга ўтиш каби иқтисодий ўтишлар кўпроқ расмий бандлик имкониятларини яратиш орқали расмийлаштиришга туртки бўлганлиги англашилмоқда.

Норасмий иқтисодиёт даражасини пасайтириш борасидаги тажрибалари кўплаб муаммоларни бартараф этишда тажриба сифатида катта аҳамиятга эга бўлиб, келажакда ушбу тажрибани кўриб чиқиш ижобий таъсирга эга бўлиши мумкин. Ушбу минтақаларда амалга оширилган чора тadbирларни муҳимларига эътибор қиладиган бўлсак, норасмий иқтисодиёт даражасини пасайтириш бўйича зарур чораларни Ўзбекистонга амалга ошириш бўйича баъзи тавсиялар:

- ✓ *норматив-ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш;*
- ✓ *мажбурий ижро механизмларини такомиллаштириш;*
- ✓ *жамоатчиликни хабардор қилиш ва таълим;*
- ✓ *ижтимоий ҳимоя ва имтиёзлар;*
- ✓ *кичик ва ўрта корхоналарни қўллаб-қувватлаш;*
- ✓ *иқтисодий диверсификация қилиш ва ҳ.о.*

Хулоса қилиб айтганда, амалга ошириш бўйича ушбу тавсиялар Ўзбекистоннинг норасмий иқтисодиётни қисқартириш борасидаги саъй-ҳаракатлари учун бошланғич нуқта бўлиши мумкин.